

Fängelser, fångar och vi andra

Den sista artikeln av specialister i serien om kriminalvården har två författare. Landshövding Jarl Hjalmarson har länge gjort sig känd för sitt intresse för en radikalt förändrad kriminalvård. Han räknar med att en nedläggning kommer att ske av de flesta anstalterna. Pater Jan Smith är sedan många år regelbunden fängelsebesökare. Från hans erfarenheter stammar tydligen den del av artikeln som handlar om utläningar i svenska fängelser – återigen ett område att förbättra. Båda författarna vet hur många besvikelser som väntar den som ägnar sig åt frivilligarbete inom fångvården. Men, säger de, fångar är våra medmänniskor som behöver vår hjälp.

I den vetenskapliga forskningen om brott och brottslighet råder idag betydande enighet om den ståndpunkt, som Ulla Bondeson formulerat så här i sin doktorsavhandling "Fångnen i fångsamhället" (1974):

"Frihetsstraffen vare sig avskräcker eller behandlar dem som utsätts för dessa utan gör dem i stället till förhärdade brottslingar eller till socialt odugliga individer och bidrager sålunda till att skapa mer brott."

Fängelser behövs inte för att tillgodose behovet av allmänprevention (avskräckning, stöd åt moralbildningen). För att trygga laglydnaden bland oss vanliga människor räcker det med att vi riskerar att bli upptäckta om vi begår brott, riskerar att bli anhållna, rannsakade och dömda till böter och skadestånd samt till vård, hjälp och kontroll i frivårdens regi. En väl utbyggd frivård med starkt stöd av frivilliga krafter erbjuder också ett avgjort bättre alternativ än fängelser, när det gäller att återföra brottslingar till ett normalt samhällsliv.

Kriminalvård i frihet förstör inte människorna vilket fängelserna gör, och den blir, sett även i ett längre perspektiv, sannolikt mindre kostsam än kriminalvård med bibehållet fängelseväsende. Till de dryga anstaltskostnaderna (300:- kr per dygn och person) borde rätteligen läggas frivårdens extrakostnader för det tunga arbetet bara med att söka bota frigivna från skadorna av fängelsevistelsen. Hanteringen av 3 500 häktade och fångar drar idag 410 miljoner av kriminalvårdsverkets anslag på 527 miljoner. Frivården med 17 000 "klienter" har 80 miljoner i anslag. (AMS:s och socialvårdens kostnader för frigivna ingår inte häri.)

Ett fängelsesystem av mycket begränsade dimensioner kan vi dock inte undvara. Det finns ett antal individer – knarkkungar och andra yrkesbrottslingar, terrorister, spioner brukar särskilt nämnas – som vi inte kan skydda oss själva emot på annat sätt än genom att beröva dem friheten. Detta antal har för vårt lands vidkommande i den vetenskapliga debatten uppskattats till några hundra personer. Men även dessa människor skall så småningom frigges. Skyddssynpunkten kräver därför, att fängelsevistelsen kombineras med ett intensivt rehabiliteringsprogram.

Det är olustigt, att kriminalvårdsreformen av 1973–74 i så ringa grad tillgodogjort sig de moderna forskningsresultaten. Uppdelningen i riks- och lokalanstalter ter sig godtycklig, och hela det gamla repressaliesystemet mot uppstudsiga fångar bibehålles i stort sett, i varje fall principiellt. Lokalanstalterna skall fungera som en sorts mellanform mellan fånganstalt och frivård, men eftersom själva frihetsberövandet ansetts utgöra det främsta hindret för rationell rehabilitering måste man befara att lokalanstalterna blir mindre lyckade. Man skulle helst vilja se dem som en kortvarig övergångsform till en helhjärtad satsning på frivården. De slutna rixanstalterna med deras starkt nedbrytande verkningar på människorna borde snabbt avvecklas. Endast ett par behöver vara kvar för att ge oss skydd mot yrkesbrottslingarna.

Så allmänt hållna som bestämmelserna är också i den senaste kriminalvårdsreformen kan man på nuvarande stadium inte ge sig in i en detaljdiskussion om reformen. Det mesta kommer att bero av tillämpningen. Krimi-

nalvårdsstyrelsen har satt igång en lovvärd kampanj för att vidga toleransmarginalen hos anställda på alla nivåer gentemot "klientelet". Exempelen på den ökade tolerans som rekommenderas blir ibland en hård dom över grymheten som år efter år fått pågå i våra fängelser. Tyvärr kan det taga åtskillig tid innan en vettigare inställning till fångarna hinner att ordentligt tränga igenom ute på anstalterna.

Vedergällningsläran

Varför har det varit så svårt – trots alla misslyckanden hittills inom fångvården – att få gehör för modernare och rationellare syn på fångvårdsproblematiken? Förklaringen är nog att den gamla vedergällningsläran, medvetet eller omedvetet, lever kvar hos många av våra beslutsfattare (och bland deras väljare!). "Brottslingar – de har sig själva att skylla, de får vad de förtjänar, tänk på offren istället", det är en mild omskrivning av en vanlig reaktion.

När vi läser i tidningarna att åldringar rånats, kvinnor våldtagits, barn misshandlats, då känner vi alla avsky och indignation. Men blir vi verkligen mer tillfredsställda om vi även får plåga brottslingarna? Att en förnuftig kontroll av lagarnas efterlevnad inte kan bygga på hämndmotiv gentemot lagbrytarna är lika självklart som att vår medmännisklighet skall omfatta både offren för brott, de som dömts för brott och de dömdas anhöriga. Icke minst de sistnämnda! Människors illvilja kan göra livet outhärdligt för fångarnas hustrur och barn.

Om, som man gärna vill hoppas, minsk-

ningen av fångantalet fortsätter, borde detta underlätta en successiv nedläggning av de flesta anstalterna. En stor kategori, kanske majoriteten av fångarna är alkohol- eller narkotikaskadade eller bådadera. När sådana människor begår brott för att skaffa pengar till sprit och knark, skall de ha adekvat vård, inte sättas i fängelse. Fångelserna har varken resurser för sådan vård eller lämpar sig för att meddela den.

Efter Eskil Berglunds och Kenth Johanssons rapport om rattfyllerister (Beteendevetenskapliga institutionsgruppen/KVS Rapport 8/1974) borde tiden också vara mogen för att avskaffa fängelsestraffen för rattfyllerister. Flertalet till fängelse rattfylleridömda (ca 3 500 per år) har grava problem av olika slag, som framför allt sammanhänger med alkoholmissbruk, framhåller författarna.

"Mot bakgrund av detta verkar det en aning märkligt, att den enda sk 'vården' som erbjuds dessa personer är en till två månaders fängelse, när det i själva verket tycks vara alkoholproblem som dominerar deras tillvaro. När man dessutom betänker, att det i flera undersökningar slagits fast, att fängelsestraffet inte är mer avskräckande än någon annan form av bestraffning, ställer man sig osökt frågande till det vettiga i att uppta så stor andel av totala antalet fängelseplatser med rattfyllerister."

Nödvändiga reformer

Så länge vi har kvar fångelserna, bör reformarbetet särskilt inriktas på åtgärder, som stärker de intagnas självförtroende och

ökar deras rättstrygghet, t ex vid allvarigare disciplinkonflikter. Det har hänt att sådana konflikter handlagts på ett sätt som lämnat mycket övrigt att önska från rättssynpunkt. De av en kompakt sakkunskap helt utdömda isoleringarna borde för länge sedan vara avskaffade i alla fånganstalter och kraftigt reducerade i häktena. I konsekvens härmed borde de vidriga rastburarna, "tårtbitarna", omedelbart rivas i gamla såväl som nya anstalter och ersättas med mänskligt anständiga arrangemang för de intagnas utevistelse. I samband med kriminalvårdsreformens genomförande måste ordningsföreskrifterna på anstalterna omarbetas. Dessa kan växla på anstalter av samma typ med ledningarnas attityder. Nu borde man kunna göra en ordentlig upprensning bland de understundom löjeväckande men framför allt för intagna och besökare djupt förnedrande bestämmelser som tillämpas på många anstalter. Säkerhetskravet försvarar inte alla påhitt!

Anpassningen till det moderna arbetslivet kräver vidare ett nytänkande inom anstaltsvärlden. Mer och mer söker man ute i produktionen att ge fler och fler ökade möjligheter att påverka sin arbetsmiljö och arbetets utförande. Något av denna anda måste få bryta igenom inom fångelserna för att göra steget ut i samhället mindre svårt för de intagna efter frigivningen.

Fångmyndigheterna borde eftersträva goda och kontinuerliga kontakter med de intagnas anhöriga och särskilt före frigivningen samarbeta med dem. Enligt vår erfarenhet sker detta endast i begränsad omfattning. Nog kunde man också anstränga sig en

smula för att göra anstalternas besöksrum trivsammare. Till besöksrummets kylslagna och urtrista miljöer är hustrur, fästmör och andra hänvisade för sina möten med de intagna. Besökarna känner det som om de själva var utsatta för bestraffning.

Utlänningar i fängelser

Av landets i genomsnitt 3 000 fångar (exkl de häktade) är ungefär 20 % utländska medborgare av ett tjugotal skilda nationaliteter – därav förmodligen inemot hälften tillfälliga besökare i Sverige (turister och andra). På grund av kulturella och framför allt språkliga barriärer får utlänningarnas fångenskap i många fall karaktär av isoleringsstraff.

Utlänningarna är isolerade inom fångelserna, ty personal och medfångar behärskar i ringa utsträckning utlänningarnas språk. Även om de är underkastade en korrekt behandling, finns det ingen som kan förklara för dem innebörden i och motiven till de åtgärder som de blir föremål för. I en sådan situation är det inte så märkligt om en människa känner sig förfördelad och utvecklar ett infantilt beteende med paranoida drag och därför upplevs av både personal och medfångar som "gnällig". Vid inte så få tillfällen har vi mött utlänningar, som suttit med sin dom i cellen utan att kunna läsa den och utan att ha fått hjälp med översättningen, så att de kunnat förstå vad de blivit dömda för och varför. Översättningarna med hjälp av tolk av de juridiska termerna under rättegångsförhandlingarna har de uppenbarligen inte begripit.

Situationen blir ytterligare komplicerad i

de fall utlänningen är invandrare och blivit ådömd ett fängelsestraff för ett beteende som i hans egen kulturkrets betraktas som relativt normalt, i synnerhet när det gäller normer, som reglerar samlevnaden mellan man och kvinna. Otrohet åtgärdar invandringen lätt i Sverige på samma sätt som i sitt hemland, och även om beteendet ingenstans är lovvärt, framstår det för honom som ofattbart att det kan leda till fängelsestraff för misshandel eller olaga hot. Ingen kräver väl att vi skall ändra vår lagstiftning med tanke på invandraren, men nog borde vi kunna se till att det finns människor till hands som åtminstone kan förklara invandrarens situation för honom och göra honom uppmärksam på att det finns olika normsystem i olika länder.

Likhet inför lagen utgör ett värde av hög prioritet, men det uppstår situationer, då lika behandling inte är identisk med likhet inför lagen. För inte så länge sedan hade en fransktalande zigenare blivit häktad. Som alla häktade satt han isolerad, men till saken hör att han hela sitt liv varit nomad och att han var (och fortfarande efter ett långt fängelsestraff är) analfabet. Att vara isolerad som fransktalande analfabet är inte detsamma som att vara isolerad svensk med läs- och skrivförmåga och möjlighet att lyssna till ljudradion.

Utlänningar skall ofta efter utståndet fängelsestraff bli utvisade från Sverige. Inte sällan rör det sig om människor med långa straff. För dem kan det vara en ohygglig påfrestning att bara sättas i ett flygplan fvb. Varför inte föreskriva att den frigivnesankomst till utvisningslandet skall i god tid för-

beredas och underlättas härifrån? Utlänningarna måste också, även om de fått utvisningsdom, erbjudas vettig sysselsättning och utbildning under anstaltstiden för att i någon mån motverka fångenskapens demoraliserande effekt, som förvärras av de ytterligt restriktiva permissionsmöjligheterna för dem som skall utvisas.

Släpp fångarna loss ...

Man har frågat: Vad händer om fångarna släpps loss idag? Svar: Med all sannolikhet ingenting som inte händer alla årets dagar. Flera tusen personer lämnar årligen våra

fånganstalter. Nästan alla de "samhällsfarliga" brottslingarna lever mitt ibland oss med sina återfall och personliga problem. Men självfallet understryker frågan angelägenheten av frivårdens förstärkning inte minst på frivilligsidan.

I frivilligarbetet för fångar och frigivna väntar många besvikelser. Och ändå! Menar vi att huvuduppgiften är att reducera brottsligheten, måste det få bestämma vår inställning till dem för brott dömda. Vi måste kunna se de dömda människorna som medmänniskor, som behöver vår hjälp, människor som vi själva, på vår egen nivå.

Ge Svensk Tidskrift som julklapp!

Presentkort kan rekvireras genom att

prenumerationsavgiften, kr 45: -, insättes å

Svensk Tidskrifts postgirokonto nummer 7 27 44 - 6

**Angiv på girokupongen namn och adress både på er själv
och mottagaren**